

Д51

2455-р

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

ДИЯК ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 811.161.2'373.611

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ
СЛОВОТВІРНИХ ГНІЗД ІЗ КОРЕНЯМИ
НА ПОЗНАЧЕННЯ МЕТАЛІВ

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Д. Діак

НБ НПУ

Київ – 2006

100207775

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано на кафедрі культури української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник – кандидат філологічних наук, професор
ШЕВЧУК Світлана Володимирівна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова, завідувач кафедри
культури української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук
Соколова Світлана Олегівна,
Інститут української мови НАН України,
провідний науковий співробітник відділу
граматики та фонетики;

кандидат філологічних наук
Товстенко Вікторія Ростиславівна,
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана,
старший викладач кафедри української
мови та літератури.

Провідна установа – Київський національний університет імені Тараса
Шевченка, кафедра сучасної української мови,
Кабінет Міністрів України, м.Київ.

Захист відбудеться “21” листопада 2006 року о 14.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано “___” _____ 2006 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук

Н.П. Гальона

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Упродовж порівняно короткого часу дериватологія пройшла не тільки етап свого становлення, але й інтенсивного розвитку та утвердження як провідна галузь лінгвістики. Унаслідок різноаспектного дослідження словотвору мовознавство збагатилося новими оригінальними прийомами й методами вивчення словотвірної структури й семантики словотвірних категорій, ґрунтовними описами дериваційних систем слов'янських мов. Однією з тенденцій у сучасній українській дериватології є посилений інтерес науковців до процесуального аспекту словотворення, його зв'язків із синтаксичною структурою мови, що зумовлено передусім виділенням функціонального типу граматики. Такий підхід дає змогу пояснити явища похідності через зіставлення семантики дериватів і співвідносних із ними синтаксичних конструкцій.

Незважаючи на це **актуальним** і донині залишається вивчення словотвірного гнізда й словотвірної системи як гніздової організації в цілому, оскільки воно дає змогу встановити різноманітні парадигматичні та синтагматичні зв'язки спільнокоренових дериватів, відкриває перспективи для глибинного аналізу процесу словотворення, для системного підходу до явищ дериваційної структури похідних лексем. Саме в словотвірному гнізді репрезентована породжувальна здатність твірного слова, простежуються структурно-семантичні відношення між членами гнізда, з'ясовуються особливості словотвірної структури похідних слів.

Вивченню структури та семантики словотвірних гнізд присвячено багато праць. Це насамперед праці українських мовознавців І.І. Ковалика, Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловської, В.І. Верещаки, М.П. Лесюка, В.В. Грещука, В.О. Горпинича, М.І. Голянич, Г.Я. Василевич, Н.Я. Тишківської, В.В. Березенка та ін. У русистичі цю проблему досліджували О.М. Тихонов, В.В. Лопатін, І.С. Улуханов, О.С. Кубрякова, О.А. Земська, Ю.Л. Гінзбург, І.В. Альтман, О.І. Мойсеев, О.Д. Зверев, В.Г. Головін, С.С. Белокриницька та ін.

Для української дериватології в дослідженні словотвірних гнізд характерний якісно новий етап – узагальнення результатів спостережень за словотвірними гніздами окремих коренів або цілих лексико-семантичних груп слів. Однією з форм такого узагальнення стало створення словотвірних гніздових словників (Карпіловська Є.А. „Кореневий гніздовий словник української мови: Гнізда слів з вершинами – омографічними коренями” (2002р.); Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. „Шкільний словотвірний словник сучасної української мови” (2005р.).

На часі створення такого гніздового словника, який зафіксує у відповідних гніздах словопороджувальну здатність усіх коренів, наявних в українській мові. Укладання повного гніздового словника можливе за умови побудови словотвірних гнізд ще не досліджених коренів. Саме цей чинник

зумовив вибір об'єктом дослідження словотвірні гнізда, вершинами яких виступають слова з коренями на позначення металів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження відповідає науковій проблемі кафедри культури української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова „Українська мова в процесі національно-культурного відродження”. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 10 від 27 березня 1997р.) та узгоджена бюро Наукової ради Інституту української мови НАН України (№ 131/99 від 30 травня 1997р.).

Мета дисертаційної роботи – укласти словотвірні гнізда з вершинами – назвами металів, схарактеризувати їхню формально-семантичну структуру, виявити особливості породжувальної здатності цієї групи речовинних іменників у словотворенні сучасної української мови. Для досягнення цієї мети розв'язано такі завдання:

- узагальнено погляди дериватологів на словотвірне гніздо як важливу комплексну одиницю словотвірної системи мови;
- встановлено коло іменників із загальним значенням металів у сучасній українській мові, побудовано їхні словотвірні гнізда й систематизовано похідні одиниці за ступенями деривації;
- схарактеризовано структурно-семантичні відношення між словом-вершиною та похідними одиницями словотвірних парадигм;
- проаналізовано формальні й семантичні зв'язки дериватів у словотвірних ланцюжках;
- визначено ступені продуктивності коренів слів на позначення металів у субстантивних словотвірних гніздах;
- з'ясовано причини структурної та семантичної неоднорідності словотвірних гнізд з різними вершинами;
- встановлено типи словотвірних значень для похідних одиниць субстантивного, ад'єктивного, дієслівного та адвербіального блоків;
- проведено порівняльний аналіз кількісного та якісного наповнення досліджуваних словотвірних гнізд, виявлено їхні спільні й відмінні ознаки.

Об'єктом дослідження в дисертації стали словотвірні гнізда, вершинами яких є іменники – назви металів у сучасній українській мові. Вибір назв металів як вершин словотвірних гнізд не випадковий. По-перше, вони як твірні ще не були об'єктом вивчення дериватологічних студій. Відома лише праця О.А. Григор'євої, у якій проаналізовано семантичну структуру термінів корозії та захисту металів у сучасній російській мові. По-друге, ці назви цікаві зі словотвірного погляду, тому що позамовні чинники сприяли їхньому широкому залученню до різних словотвірних процесів.

Група слів з інваріантним значенням металу в українській мові досить велика. Крім назв власне металів вона охоплює й назви сплавів. Для

дослідження відібрано загальноновживані й термінологічні іменники на їх позначення, що утворили на українському ґрунті різні за довжиною ряди похідних одиниць. Усього відібрано 16 іменників, що виконують роль вершини відповідної кількості словотвірних гнізд. Серед них 11 назв металів (*золото, срібло, платина, залізо, мідь, алюміній, нікель, олово, свинець, цинк, хром*) і 5 назв сплавів (*сталь, чавун, бронза, латунь, мельхіор*). Іменники, що означають сплави, також дібрано за ступенем їхнього використання в спеціальному та загальному вжитку сучасної української мови.

Предметом дослідження є словопороджувальна здатність одиниць однієї з найуживаніших груп речовинних іменників - назв металів у сучасній українській літературній мові.

Джерела фактичного матеріалу. Іменники з коренями на позначення металів вибрано з таких словників: Словника української мови: В 11-ти тт. (К.: Наук. думка, 1970-1980); Великого тлумачного словника сучасної української мови (К., Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2001); Словаря української мови за редакцією Бориса Грінченка: У 4-х тт. (К.: Довіра; Рідна мова, 1997); Українсько-російського словника: У 6-ти тт. (К.: Наук. думка, 1953-1963); Орфографічного словника української мови (К.: Довіра, 1999); Російсько-українського словника наукової термінології: У 3-х книгах (К.: Наук. думка, 1994-1998); Словника-довідника з правопису та слововживання С.І. Головащука (К.: Наук. думка, 1989); Орфографічного словника: Разом, окремо, через дефіс С.В. Шевчук (К.: А.С.К., 2006).

Наукова новизна виконаної дисертації полягає в тому, що в ній уперше досліджено структуру та семантику словотвірних гнізд, вершинами яких виступають іменники з коренями на позначення металів, проаналізовано їхню словопороджувальну здатність, простежено семантичні зміни, що відбуваються у процесі словотворення, встановлено типи словотвірних значень для дериватів різних частиномовних блоків словотвірних парадигм.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження. Зроблені на основі проаналізованого матеріалу висновки й узагальнення доповнюють та поглиблюють засади сучасної основоцентричної дериватології, зокрема в таких її проблемах, як словотвірна похідність, словотвірна структура, словотвірне значення тощо, слугують теоретичними засадами для дослідження словотвірних гнізд слів з іншими коренями, а також для типологічних студій із словотвору.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані для написання підручників та навчальних посібників із словотвору, для створення теоретичних спецкурсів, у лексикографічній практиці, зокрема для укладання словотвірного гніздового словника, тлумачного словника сучасної української мови й інших. Методикою аналізу можна послуговуватися для дослідження структури й семантики словотвірних гнізд, вершинами яких є слова різних лексико-граматичних класів.

Методи дослідження мали комплексний характер. Для розв'язання завдань, поставлених у роботі, використано як основний описовий метод. Він уможливив аналіз структури й семантики твірних та їхніх похідних із коренями на позначення металів у сучасній українській мові. Компонентний аналіз залучено для встановлення тотожності – нетотожності семантичної структури твірного й похідного слів. Результати описового й компонентного аналізу доповнено кількісними підрахунками, що дають змогу точніше визначити закономірності структурування словотвірних гнізд.

Апробація результатів дослідження. Окремі розділи й усю дисертацію обговорено на засіданнях кафедри культури української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Основні теоретичні положення та результати дослідження викладено в наукових доповідях на підсумкових наукових конференціях професорсько-викладацького складу Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (1998 – 2006 рр.), на Всеукраїнській науково-практичній конференції „Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість” (Київ, 22-23 квітня 2002р.), на IV Міжнародній науково-практичній конференції „Гуманітарна освіта в технічному університеті: проблеми і перспективи” (Київ, 23-25 квітня 2002р.), на Всеукраїнській науковій конференції „Сучасні тенденції розвитку слов'янських мов” (присвяченій пам'яті проф. М.М. Пилинського) (Київ, 18-19 грудня 2002р.), на Міжнародному конгресі „Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі” (Київ, 20-21 жовтня 2005р.).

Матеріали дисертаційного дослідження були використані під час викладання української мови студентам Київської державної академії водного транспорту імені П.Конашевича-Сагайдачного (довідка про впровадження № 01/11-282 від 27.04.2006), студентам Педагогічного коледжу при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (довідка про впровадження № 54 від 21.04.2006), учням спеціалізованої загальноосвітньої школи з поглибленим вивченням англійської мови № 246 м.Кисва (довідка про впровадження № 80 від 25.04.2006).

Публікації. Основні результати дисертації висвітлено у 8 публікаціях загальним обсягом 1,8 друк. арк., з них 5 надруковано у фахових виданнях.

Структура й обсяг роботи. Мета й завдання дослідження зумовили структуру дисертації, що складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку літератури та додатків. Повний обсяг дисертації становить 266 сторінок, основного тексту – 229 сторінок, додатків – 16 сторінок. У списку літератури – 219 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** схарактеризовано стан вивчення наукової проблеми в сучасному мовознавстві, обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано

мету й завдання, визначено наукову новизну роботи, окреслено теоретичну і практичну цінність одержаних результатів та форми їх апробації.

У першому розділі – „Словотвірне гніздо як комплексна одиниця словотвірної системи мови” – визначено підходи до витлумачення словотвірного гнізда, наголошено на проблемах виділення словотвірної парадигми в сучасній дериватології, схарактеризовано словотвірний ланцюжок як одиницю синтагматичного рівня.

Словотвірне гніздо (СГ) – складна цілісна система, що є наслідком упорядкування взаємозв'язків та відношень між спільнокореневими словами. Побудова СГ ґрунтується на принципі ієрархії, тобто послідовного підпорядкування одних одиниць іншим. Межі СГ рухомі: воно може поповнюватися новими словами за порівняно короткий проміжок часу, і, навпаки, слова в гнізді часто переміщуються з центру на периферію чи й зовсім виходять з нього. Оскільки СГ перебувають постійно в русі, то в них може бути активна лексика, маловживані та застарілі слова. Вихід певних слів із гнізда, відособлення від спільнокорневих слів відбувається здебільшого внаслідок їх семантичної декореляції, втрати семантичних зв'язків між ними, а тому вже немає змоги витлумачити одне слово через інше у словотвірних парах. Глибину СГ становлять ступені похідності (словотворення, деривації), що є послідовно розташованими рядами утворених за допомогою афіксів (з нульовим також) слів від твірної основи. Місце деривата в СГ визначає ступінь його похідності, тобто кількість словотвірних актів, що відділяють похідне від вершини СГ, яка є основою кожного гнізда, центральним компонентом, від якого йдуть зв'язки (семантичні та формальні) до інших компонентів.

На синтагматичному рівні спільнокореневі слова, пов'язані відношеннями послідовної похідності, становлять *словотвірний ланцюжок* (СЛ). Кожен попередній елемент є твірним для наступного, зумовлюючи його структуру й семантику. СЛ можуть складатися з похідних як однієї, так і різних частин мови. У сучасній українській мові СЛ бувають різної довжини – від двох до семи елементів. СЛ, що складаються з похідних однієї частини мови, здебільшого коротші, ніж ті, що поєднують слова різних частин мови. Слово кожної наступної ланки, крім останньої, водночас може бути похідним і твірним, а останній елемент словотвірного ланцюжка є тільки похідним словом. Якщо слово-вершина полісемантичне, то його значення (зокрема й переносні) репрезентовані в усіх членах СЛ, проте у структурі похідних слів, які належать до різних ступенів деривації, виникають свої значення, що також можуть передаватися у словотвірному ланцюжку. Поява в дериватів на різних ступенях похідності словотвірних значень, відсутніх у словах попередніх ланок, інколи зумовлює послаблення семантичних зв'язків між ланками і як наслідок – призводить до семантичної декореляції цих похідних із вершиною СГ. Не всі значення багатозначного слова проходять через усі ланки СЛ, частина значень вершинного слова взагалі не бере участі у словотворенні. Через увесь

ланцюжок проходить переважно тільки одне значення твірного слова, зрідка наскрізними бувають два й більше значень. У похідних словах будь-якого ступеня словотворення можуть виникати вторинні значення, які для дериватів наступного такту стануть твірними. Унаслідок цього в тому самому СЛ слова різних ступенів похідності можуть пов'язувати різні значення. І що далі віддаляється похідне слово, яке виникло на основі вторинного значення, від свого твірного, то слабшають між ними семантичні зв'язки. Тому для деяких ланок СЛ характерні опосередковані семантичні зв'язки, часто ледь відчутні, слабо мотивовані. Отже, що складнішу словотвірну структуру має слово, то простішою є його семантична парадигма, тобто що далі від вершини СЛ розташоване слово, то меншу кількість значень воно має.

На вертикальному зрізі СГ основною одиницею є *словотвірна парадигма* (СП). Визначення СП у сучасній дериватології є досить проблемним. Найбільш поширеним стало визначення, згідно з яким СП – це набір похідних, мотивованих тією самою твірною основою, утворених на одному ступені словотворення. Кожна конкретна СП є дериваційною мікросистемою, взаємопов'язані та взаємозумовлені компоненти якої утворюють певну єдність і цілість. СП мають усі слова СГ, які беруть участь у словотворенні і виступають як твірні. У гнізді стільки СП, скільки твірних. Невершинні деривати зазвичай поступаються словам-вершинам у творенні похідних. Ця закономірність поширюється на більшість непохідних і похідних слів. Різні типи похідних виявляють неоднакові словотвірні можливості, зокрема, афіксальні утворення за цією ознакою мають перевагу над складними словами. Словам, що належать до різних частин мови, так само властивий різний словотвірний потенціал. Компоненти СП пов'язані між собою за змістом, формують семантичну єдність, яку вони зумовлюють, і сходяться до спільного твірного, що визначає їхню лексичну семантику. Проте похідні виражають різні відтінки значення твірного, незалежно від іншого компонента парадигми, чим відрізняються від членів словотвірних пар і словотвірних ланцюжків, для яких характерні відношення залежності, оскільки значення твірного (повністю або частково) обов'язково входить до семантики похідного. Деривати, що утворилися від того самого твірного, можуть спиратися на різні його лексичні значення.

Розрізняють конкретні й типові словотвірні парадигми. Підставою для цього послугувала двоплановість конкретної СП: по-перше, утворення дериватів зі спільним словотвірним значенням за допомогою різних словотворчих засобів; по-друге, властивість слів тієї самої лексико-граматичної чи лексико-семантичної групи формувати парадигми, що містять різну кількість дериватів. Основними параметрами конкретної СП є її протяжність та глибина місця, або позиції. Залежно від частиномовної належності похідних у структурі СП виділяють *блоки* (їх називають ще *зонами*, *підпарадигмами*, *малими парадигмами*). Вони об'єднують похідні тієї самої частини мови. Поняття блоку СП ґрунтується на спільності загальнокатегорійної семантики

низки дериватів. Протяжність СП визначають за кількістю частиномовних блоків, словотвірних значень та дериватів, які ці значення актуалізують. За ознакою протяжності СП сучасної української мови мовознавці поділяють на такі типи: 1) нульові СП (властиві лексемам, які не беруть участі у словотвірних процесах, від них не утворюються нові слова); 2) однозонні СП (мають одну частиномовну зону (блок)); 3) двозонні СП (складаються з двох зон (блоків) дериватів); 4) тризонні СП (об'єднують три зони (блоки) похідних); 5) чотиризонні СП (мають у своєму складі чотири частиномовні зони (блоки)). Отже, конкретна СП – це упорядкована сукупність дериватів, об'єднаних на основі частиномовної належності похідних слів.

У виконаному дослідженні використано лише поняття конкретної СП.

Вивчення характерних прикмет СП як комплексної одиниці, що відображає системну організацію словотвору, дало підстави визначити її як упорядковану сукупність похідних одного ступеня творення, об'єднаних спільною твірною основою і протиставлених словотвірними формантами. Особливості СП зумовлені її частиномовною структурою, набором словотвірних значень похідних у межах окремого частиномовного блоку, а також словотвірними моделями, які реалізують ці значення. СП відбиває породжувальну здатність як окремого твірного слова, так і словотвірну потужність структурно-семантичних класів твірних слів.

У другому розділі – „Структура та семантика словотвірних гнізд із коренями на позначення коштовних металів” – проаналізовано СГ із вершинами *золот-(-о)*, *срібл-(-о)*, *платин-(-а)*. У спеціальній довідковій літературі ці іменники визначено як назви коштовних металів, тобто таких, що відзначаються високою хімічною стійкістю й привабливим (у виробках) зовнішнім виглядом.

Іменники *золото*, *срібло*, *платина* як мотиваційні основи СГ мають однаково високу активність. Спільна семантика цих іменників є умовою, що дає змогу утворювати однотипні афіксальні деривати, які також мотивують інші однотипні похідні. Саме тому гнізда з коренями *золот-*, *срібл-*, *платин-* проаналізовано разом, указано на особливості кожного з них.

Найбільшим словотвірним потенціалом з-поміж назв коштовних металів характеризується непохідний іменник *золото*. Становлячи структурно-семантичну єдність, СГ із вершиною *золот-(-о)* об'єднує 177 похідних, що розташовані на чотирьох ступенях деривації. I ступінь деривації налічує 57 похідних, які належать до субстантивного (17), ад'єктивного (39) та дієслівного (1) блоків. II ступінь деривації характеризується значною кількістю деад'єктивів та девербативів, субстантивні деривати I ступеня словотворення майже не реалізують свої можливості в похідних II ступеня. Похідні цього ступеня (57), різноманітні за частиномовною належністю і способом творення, формують три блоки: субстантивний (13), ад'єктивний (35) та дієслівний (9). III ступінь словотворення представлено 55 дериватами, що розподілені між

субстантивним (10), ад'єктивним (31) та дієслівним (14) блоками. Деривати IV ступеня словотворення (8), що є віддієслівними та відсубстантивними похідними, об'єднано в субстантивний (2), ад'єктивний (3) та дієслівний (3) блоки.

У складі СГ із вершиною *золот-(-о)* зафіксовано 158 СЛ, які мають довжину від 2 до 5 дериватів і можуть об'єднувати слова однієї частини мови (*золото* → *золотар* → *золотарство*), різних частин мови (*золото* → *золотий* → *золотіти* → *позолотіти* → *позолотілий*), а також бути СЛ мішаного типу (*золото* → *золотити* → *золотильник* → *золотильниця*), причому їх найбільше. Парадигматичні відношення між спільнокореновими словами в СГ із вершиною *золот-(-о)* засвідчує 22 СП, найбільшу з яких становлять деривати I ступеня словотворення, мотивовані вершинним іменником *золото*.

СГ із вершиною *срібл-(-о)* нараховує 130 дериватів, що розташовуються на чотирьох ступенях словотворення. I ступінь похідності налічує 28 дериватів, які об'єднано в субстантивний (7), ад'єктивний (19) та дієслівний (2) блоки. II ступінь словотворення репрезентований 91 похідним, що сформував субстантивний (9), ад'єктивний (72), дієслівний (6) та адвербіальний (4) блоки. III ступінь похідності, що характеризується різким спадом творення дериватів (10), представлено субстантивним (3), ад'єктивним (4) та дієслівним (3) блоками. На IV ступені словотворення зафіксовано 1 іменниковий дериват. Похідні СГ із вершиною *срібл-(-о)* об'єднані в 113 СЛ, що мають довжину від 2 до 5 дериватів, пор.: *срібло* → *срібляк*; *срібло* → *сріблястий* → *сріблясто-блакитний*; *срібло* → *сріблити* → *засріблити* → *засріблений*; *срібло* → *сріблити* → *посріблити* → *посріблений* → *посрібленість*. До складу СЛ входять як слова однієї частини мови (пор.: *срібло* → *сріблина* → *сріблинка*; *срібло* → *срібляр* → *сріблярство*), так і слова різних частин мови (пор.: *срібло* → *срібляний* → *срібляно*; *срібло* → *срібний* → *срібніти*). Парадигматичні відношення між дериватами СГ із вершиною *срібл-(-о)* репрезентовано 16 СП.

3-поміж назв коштовних металів іменник *платина* виявляє найменшу словотвірну активність: похідні з коренем *платин-*, що розташовані на трьох ступенях деривації, налічують 24 одиниці. На I ступені словотворення 16 похідних формують субстантивний (5), ад'єктивний (10) та дієслівний (1) блоки. II ступінь словотворення (7) характеризується наявністю 1 іменника, 5 прикметників та 1 дієслова, які належать до відповідних частиномовних блоків. III ступінь похідності представлено 1 дериватом, що належить до субстантивного блоку. У складі СГ із вершиною *платин-(-а)* синтагматичні та парадигматичні відношення між похідними репрезентовані відповідно 20 СЛ та 5 СП. Довжина СЛ дорівнює двом-чотирьом одиницям тієї самої або різної частиномовної належності, пор.: *платина* → *платинат*; *платина* → *платиновий* → *платиново-кобальтовий*; *платина* → *платинувати* → *платинований* → *платинованість*.

Словотвірно активними в усіх проаналізованих СГ є деривати I ступеня похідності: прикметники *золотий, сріблистий, сріблястий, срібний, платиновий* (реалізуються в похідних II і III ступенів деривації) та дієслова *золотити, сріблити, платинувати* (мають похідні на II, III і IV ступенях словотворення). Продуктивним на I і II ступенях творення є суфіксально-складний спосіб, проте композити майже не реалізують свої можливості в похідних наступного такту.

Вершини СГ – іменники *золото, срібло, платина* репрезентують у похідних усі свої лексико-семантичні варіанти. Центром семантичної структури слів з коренями *золот-, срібл-, платин-* є мотиваційна ознака 'метал', у межах якої актуалізуються значення 'хімічний елемент', 'органіка', 'речі з металу', 'гроші', 'медаль', 'прикраси', 'посуд', 'багатство, розкіш', 'колір', 'блиск', 'шовкові нитки', 'сивина', 'мелодійний голос', 'дзвінкий, чистий звук'. Найбільшу мотиваційну активність виявляють семи 'метал', 'колір', 'блиск', що визначає їхнє місце в семантичній структурі похідних слів.

До складу СГ з вершинами – назвами коштовних металів входять як прості, так і складні слова. Дериватологи по-різному трактують належність складних слів до структури гнізда: одні з них не зараховують їх до афіксальних гнізд, оскільки композити можуть належати не до одного, а до двох і більше гнізд, залежно від кількості їхніх структурних компонентів (Н.Ф. Клименко, Н.Я. Тишківська). Інші вважають, що словотвірний потенціал кожної лексеми виявляється не лише в її здатності сполучатися з афіксами, але й з іншими словотворчими елементами, зокрема з основами – наслідком такого сполучення є утворення нової лексичної одиниці, що позначає неподільне поняття (Л.В. Чурсіна, Г.Я. Василевич). Зважаючи на думку про складні слова як цілісні утворення, їх зараховано до складу СГ. Слід зауважити, що складні слова з коренями на позначення металів як терміни та номенклатурні назви переважають над афіксальними номінатами. Цим зумовлена значна їх кількість (а інколи й переважна більшість) у СГ.

Складні деривати, що переважають кількісно в СГ із вершинами *золот-(-о)* та *срібл-(-о)*, становлять інтерес як одиниці номінації. Вони розрізняються своєю словотвірною структурою та значенням компонента на позначення металу. Складні іменники та прикметники в українській мові об'єднуються в декілька груп за значенням другого компонента: 1) частини тіла (*золотоголовий, золотоокий, золотобокій, золотокрилий, золоторогий; срібноголовий; срібнокрилий; срібнорогий; сріблоголовий; сріблестокрылий*); 2) волосяний, пір'яний покрив (*золотоволосий, золотокосий, золотокудрий, золотогривий, золотоперий; срібнобородий; срібноволосий; срібногривий; срібноперий*); 3) частини одягу (*золотополий; золотопогонник*); 4) забарвлення (*золотобарвний; срібносяйний*); 5) речовина, предмет (*сріблolistий; сріблoпінний*). Окрему семантичну модель утворюють композити, що виражають словотвірне значення „стосунок до дії, спрямованої на зовнішній

об'єкт" (золотопрймальний; золотошукальний; золотодобувний), та „стосунок до дії, спрямованої на внутрішній об'єкт" (золотовмісний; золотодайний; срібловмісний; сріблоорганічний; платиноорганічний).

Деривати, що формують СГ із вершинами – назвами коштовних металів, виражають такі словотвірні значення: а) субстантивний блок: „предмет, виготовлений із металу, названого твірною основою”, „особа за видом діяльності”, „той, хто золотить, сріблить що-небудь”, „опредметнена дія”, „абстрактна ознака”; б) ад'єктивний блок: „стосується того, що назване твірною основою”, „призначений покривати тим, що названо твірною основою”, „подібний за кольором, блиском до металу”, „неповний, частковий вияв ознаки”, „наділений ознакою, названою твірною основою”, „який містить метал як рівноправний елемент речовини”, „який містить метал як головний елемент речовини”, „ознака предмета за дією”; в) дієслівний блок: „діяти металом, названим твірною основою”, „надавати чому-небудь кольору металу, який названий твірною основою”, „починати діяти тим, що названо твірною основою”, „виділятися кольором металу, що названий твірною основою, на якому тлі”, „виділятися з-поміж чогось металевим кольором”.

СГ із коренями на позначення коштовних металів за особливостями розташування похідних належать до віяльно-ланцюжкового структурного типу, а семантична будова вершинних іменників спричинила семантичну структуру СГ в цілому.

Третій розділ – „Структурна організація та семантика словотвірних гнізд з коренями на позначення чорних металів” – присвячений аналізу будови та семантики СГ із вершинами *заліз(-о)*, *стал'*, *чавун-*. Промисловою назвою заліза та його сплавів є назва „чорні метали”.

Похідні цих СГ розташовані на чотирьох (СГ *заліз(-о)*), трьох (СГ *стал'*) і двох (СГ *чавун-*) ступенях деривації. За особливостями розташування похідних СГ належать до віяльно-ланцюжкового структурного типу.

Формальна організація СГ із вершиною *заліз(-о)* характеризується такими особливостями: об'єднує 121 дериват, кількість похідних поступово зменшується з віддаленням від вершини гнізда. Найбільш наповнені дериватами I (68) та II (38) ступені словотворення. До складу відіменникової парадигми I ступеня належать 16 іменників та 52 прикметники. На II ступені похідності чітко розмежовано три групи дериватів: субстантивні (3), ад'єктивні (34) та адвербіальні (1). На III ступені словотворення наявні субстантивний (2) та ад'єктивний (5) блоки. IV ступінь деривації представлено 1 іменником та 7 прикметниками. Синтагматичні відношення між похідними в СГ із вершиною *заліз(-о)* репрезентовані 104 СЛ довжиною від 2 до 5 дериватів, пор.: *залізо* → *залізде*; *залізо* → *залізний* → *залізниця* → *залізничний* → *залізнично-автомобільний*. Парадигматичні відношення між дериватами відбивають 22 СП.

Вершини СГ *стал'*, *чавун*- є назвами сплавів, що й зумовлює будову та семантику похідних, зокрема складних слів. Деривати СГ із вершиною *стал'*- розташовані на трьох ступенях похідності й налічують 66 одиниць, що сформували такі частиномовні блоки: субстантивний (I – 21; II – 6; III – 1), ад'єктивний (I – 21; II – 11), дієслівний (I – 2; II – 3) та адвербіальний (II – 1). В аналізованому СГ наявні 55 СЛ від 2 до 4 дериватів (пор.: *сталь* → *сталка*; *сталь* → *сталевар* → *сталеварити* → *сталеваріння*) та 12 СП.

Подібно до інших СГ із коренями на позначення чорних металів у СГ із вершиною *чавун*- (23) так само наявні ряди однотипних похідних, проте розташовані вони здебільшого на I ступені словотворення (16), а II ступінь репрезентований 7 дериватами. Корінь *чавун*- у сучасній українській мові характеризується найменшим дериваційним потенціалом серед іменників на позначення чорних металів.

Найбільше похідних у трьох проаналізованих СГ містить I ступінь словотворення. Вони утворені переважно суфіксальним способом та способом складання, меншою мірою – суфіксально-складним та постфіксальним. Отже, за способом творення похідних – це комбіновані багатослівні СГ. Найбільшу словотвірну активність виявляють деривати I ступеня похідності, зокрема іменник *залізяка*, прикметники *залізний*, *сталевий*, *чавунний*, дієслово *сталювати*, композити *сталебетон*, *сталетонний*, *сталеливарний*, *сталеварити*.

I ступінь словотворення в СГ із коренями на позначення чорних металів характеризується наявністю великої кількості композитів: СГ *заліз(-о)* – 60 одиниць; СГ *стал'*- – 37 одиниць; СГ *чавун*- – 7 одиниць.

Вершини СГ – іменники *залізо*, *сталь*, *чавун* – у похідних різних ступенів словотворення не тільки реалізують свої ЛСВ, але внаслідок уточнення окремих семем новими значеннями похідних розширюють свою семантику. Семантична структура цих вершинних іменників має нерозгалужену ланцюжкову структуру, оскільки складається з ЛСВ₁ та ЛСВ₂, що мотивується ЛСВ₁. Домінанту семантичної структури слова *залізо* становить семантична ознака 'метал', у межах якої реалізуються експліцитні семи 'вироби', 'придатний до оброблення', 'ступінь корозійної стійкості', 'органіка' ('хімічний елемент') та імпліцитні – 'колір', 'якість'; диференційним компонентом значення слів *сталь* і *чавун* виступає сема 'сплав', у межах іменника *сталь* вона актуалізує ядерні семи 'придатний до оброблення', 'ступінь корозійної стійкості', 'вироби' та периферійні 'колір', 'якість', 'зброя', а семантика лексеми *чавун* обмежується семемами 'придатний до оброблення', 'якість', 'вироби', 'колір'. Найбільшу мотиваційну активність виявляють семи 'метал', 'сплав', 'придатний до оброблення' та 'вироби'.

Деривати СГ із коренями на позначення чорних металів виражають такі словотвірні значення: а) субстантивний блок: „предмет, виготовлений із матеріалу, який названий твірною основою”, „матеріал, до якого входить метал,

названий твірною основою, як рівноправний елемент”, „сплав, складником якого є метал, названий твірною основою”, „організм, що діє на метал, названий твірною основою”, „особа за видом діяльності”, „носій ознаки, названої твірною основою”, „назва місця”, „опредметнена дія”, „абстрактна ознака”, „спеціально обладнане приміщення, у якому виробляють те, що назване основою твірною іменника”, „спеціально обладнане приміщення для зберігання того, що названо твірною основою”, „пристрій, призначений для перевезення того, що названо твірною основою”, збірне значення, значення одиничності, демінутивне значення, аугментативне значення; б) ад’єктивний блок: „який стосується металу, названого твірною основою”, „який має стосунок до діяльності”, „який характеризується високим ступенем вияву ознаки, названої твірною основою”, „який входить до складу речовини як рівноправний елемент”, „який містить метал, названий твірною основою, як складник”, „стосується того, що названо твірною основою”, „подібний до металу, що названий твірною основою”, „наділений тим, що називає твірна основа”, „призначений для того, хто названий твірною основою”, „призначений для виконання дії, що названа однією твірною основою, над металом, що названий іншою твірною основою”, „виготовлений із того, що називає твірна основа”; в) дієслівний блок: „робити(ся) таким, як визначено твірною основою”, „діяти речовиною, яка названа основою твірною іменника”, „робити те, що називає твірний іменник”; г) адвербіальний блок: транспозиційні словотвірні значення.

У четвертому розділі – „Словотвірна структура та семантика гнізд з коренями на позначення кольорових металів” – схарактеризовано формально-семантичну організацію СГ з вершинами *мід’*-, *алюміній’*-, *нікел’*-, *цинк’*-, *олов’(-о)*-, *свинець’*-, *бронз’(-а)*-, *латун’*-, *хром’*-, *мельхіор’*-, виявлено особливості структурування цих СГ. Кольорові – це технічна назва всіх металів (сплавів), окрім заліза та його сплавів.

СГ із вершиною *мід’*- (79) представлене похідними, що розташовані на чотирьох ступенях деривації і формують субстантивний (13), ад’єктивний (64), дієслівний (1) та адвербіальний (1) блоки. На синтагматичному рівні деривати об’єднано в 68 СЛ, а на парадигматичному – в 11 СП.

Структурна організація СГ із вершинами *хром’*- (113) та *алюміній’*- (75) характеризуються однаковою продуктивністю коренів, а також однотипністю похідних лексем, які становлять здебільшого терміни та вузькоспеціальні номенклатурні найменування, у складі яких зазначені твірні компоненти актуалізують семантичну ознаку ‘метал’. СГ із вершиною *алюміній’*- об’єднує 31 іменник, 42 прикметники та 2 дієслів, у ньому наявні 68 СЛ та 8 СП, а СГ *хром’*- налічує 40 іменників, 71 прикметник та 2 дієслів, формуючи 94 СЛ і 20 СП.

Похідні СГ із вершиною *нікел'*- (45) розташовані на трьох ступенях деривації і репрезентовані 14 іменниками, 27 прикметниками та 4 дієсловами. Зазначені деривати утворюють 37 СЛ і 9 СП.

Як і попереднє гніздо, СГ із вершиною *свинець'*- має розгалужену структуру, налічує 49 похідних, які формують 42 СЛ та 8 СП і становлять чотири ступені словотворення: 6 іменників, 38 ад'єктивних дериватів та 5 дієслів.

Похідні, які об'єднано в СГ із вершиною *цинк-* (39), розташовані на чотирьох ступенях словотворення і репрезентують субстантивний (18), ад'єктивний (18) та дієслівний (3) блоки. У складі цього СГ зафіксовано 31 СЛ і 9 СП.

СГ із вершиною *олов(-о)* (23) представлено 19 СЛ і 5 СП. Його формують 2 іменники, 20 прикметників та 1 дієслово, які розташовуються на трьох ступенях словотворення.

СГ із вершиною *бронз(-а)* (18) налічує у своєму складі 6 іменників, 10 прикметників та 2 дієслів, які об'єднуються в 14 СЛ і 5 СП. Для цього СГ характерне розгалуження дієслівної та прикметникової гілок деривації.

СГ із вершинами *латун'*- (5) і *мельхіор-* (1) є малокомпонентними, причому друге – словотвірна пара, представлена словом-вершиною і похідним прикметником.

Похідні СГ із коренями на позначення кольорових металів розташовані на чотирьох (СГ *мід'*-, *свинець'*-, *цинк-*), трьох (СГ *хром-*-, *нікел'*-, *олов(-о)*-, *бронз(-а)*), двох (СГ *алюміній-*-, *латун'*-) та одному (СГ *мельхіор-*) ступенях деривації. За особливостями розташування похідних ці СГ належать до віяльно-ланцюжкового та ланцюжкового структурних типів, а СГ із вершинами *латун'*- і *мельхіор-* малокомпонентні.

Найбільше похідних у згаданих СГ містить I ступінь словотворення. Вони утворені переважно суфіксальним способом та способом складання, меншою мірою – суфіксально-складним, за допомогою телескопії та постфіксальним. Отже, за способом творення похідних – це комбіновані багатослівні СГ. Найбільшу словотвірну активність виявляють деривати I ступеня похідності. I та II ступені словотворення в СГ із коренями на позначення кольорових металів характеризується наявністю великої кількості композитних дериватів, що становлять термінологічну лексику.

Вершини СГ – іменники *мідь*, *алюміній*, *нікель*, *цинк*, *олово*, *свинець*, *бронза*, *латунь*, *хром*, *мельхіор* – у похідних різних ступенів словотворення не тільки реалізують свої ЛСВ, але й розширюють новими значеннями свої семантичні межі. Семантична структура згаданих вершинних іменників має нерозгалужену або ланцюжкову структуру, оскільки складається з ЛСВ₁ чи ЛСВ₁ та ЛСВ₂, що мотивується ЛСВ₁. Вона ґрунтується на семантичній ознаці 'метал', у межах якої реалізуються експліцитні семи 'вироби', 'придатний до оброблення', 'ступінь корозійної стійкості', 'органіка' ('хімічний елемент') та

імпліцитні – ‘колір’, ‘якість’; диференційним компонентом значення слів *бронза*, *латунь*, *мельхіор* виступає сема ‘сплав’, у межах іменників *бронза*, *латунь* вона актуалізує ядерні семи ‘придатний до оброблення’, ‘ступінь корозійної стійкості’, ‘вироби’ та периферійні ‘колір’, ‘якість’, а семантичне поле лексеми *мельхіор* обмежується семами ‘придатний до оброблення’, ‘ступінь корозійної стійкості’. Найбільшу мотиваційну активність виявляють семи ‘метал’, ‘сплав’, ‘придатний до оброблення’ та ‘вироби’.

Деривати СГ із коренями на позначення кольорових металів виражають такі словотвірні значення: а) субстантивний блок: „предмет, виготовлений із матеріалу, який названий твірною основою”. „матеріал, до якого входить метал, названий твірною основою, як рівноправний елемент”, „сплав, складником якого є метал, названий твірною основою”, „особа за видом діяльності”, „носій ознаки, названої твірною основою”, „назва місця”, „опредметнена дія”, „абстрактна ознака”, „спеціально обладнане приміщення, у якому виробляють те, що назване основою твірною іменника”, „спеціально обладнане приміщення для зберігання того, що названо твірною основою”, „пристрій, призначений для перевезення того, що названо твірною основою”, збірне значення, значення одиничності, демінутивне значення, аугментативне значення; б) ад’єктивний блок: „який має стосунок до металу, названого твірною основою”, „який має стосунок до діяльності”, „який характеризується високим ступенем вияву ознаки, названої твірною основою”, „який входить до складу речовини як рівноправний елемент”, „який містить метал, названий твірною основою, як складник”, „стосується того, що названо твірною основою”, „подібний до металу, що названий твірною основою”, „наділений тим, що називає твірна основа”, „призначений для того, хто названий твірною основою”, „призначений для виконання дії, що названа однією твірною основою, над металом, що названий іншою твірною основою”, „виготовлений із того, що називає твірна основа”; в) дієслівний блок: „робити(ся) таким, як визначено твірною основою”, „діяти речовиною, яка названа основою твірною іменника”, „робити те, що називає твірний іменник”; г) адвербіальний блок: транспозиційні словотвірні значення.

ВИСНОВКИ

У висновках узагальнено результати проведеного дослідження.

Іменники, що належать до лексико-семантичної групи на позначення металів (сплавів) та виступають вершинами субстантивних СГ, у сучасній українській мові становлять порівняно невелику, але активно вживану групу слів, для якої характерні системні парадигматичні та синтагматичні відношення.

Синтагматичні відношення спільнокореневих слів СГ репрезентують словотвірні ланцюжки, що містять неоднакову кількість похідних (від двох до п'яти) спільної, значно частіше – різної частиномовної належності.

Парадигматичні відношення дериватів СГ представлені словотвірною парадигмою, що об'єднує неоднакову їх кількість – від 1 до 81.

Спільнокореневі слова у складі СГ об'єднуються за лінією спорідненості (ланцюжки) і за ступенями спорідненості (віяла).

Спільність значень коренів слів, що виступають вершинами субстантивних СГ, зумовлюють подібність семантико-словотвірної організації цих СГ, що виявляється в подібності їхньої формальної структури, тотожності словотворчих формантів, у наявності однакових лексико-семантичних розрядів похідних, що характеризуються спільними закономірностями формування семантичної структури дериватів.

До складу СГ з коренями на позначення металів уходить 988 дериватів, серед яких: прикметників – 654, іменників – 261, дієслів – 66, прислівників – 7.

Вони розташовані на чотирьох (СГ *золот(-о)*, *срібл(-о)*, *заліз(-о)*, *мід'-, цинк-, свинець'-*), трьох (СГ *платин(-а)*, *стал'-*, *нікел'-*, *олов(-о)*, *бронз(-а)*, *хром(-)*) та двох (СГ *чавун-, алюміній-, латун'-*) ступенях словотворення. За особливостями розташування дериватів ці СГ належать переважно до віяльно-ланцюжкового структурного типу. Ланцюжкову побудову має лише одне СГ – з вершиною *мельхіор-*.

У СГ з коренями, що є назвами металів, налічується 160 словотвірних парадигм, із яких 72 утворено від іменників, 50 – від прикметників, 38 – від дієслів і 0 – від прислівників, що засвідчує різну активність лексико-граматичних розрядів слів у дериваційному процесі. Найбільший словотвірний потенціал мають іменники, від яких утворено 524 деривати. У системі досліджених СГ не виявлено жодного твірного прислівника; непродуктивними у творенні похідних є постфіксальні дієслова недоконаного й доконаного видів.

Останні ступені похідності у структурі СГ представлені здебільшого деад'ективними на *-ість*, демінутивними іменниками, дeverбативами на *-нн(-я)*, постфіксальними дієсловами та агентивними іменниками.

СГ із коренями на позначення металів, подібно до СГ з іншими коренями, мають велику кількість похідних на першому ступені деривації, проте в чотирьох СГ – більше дериватів на другому ступені словотворення, пор.: СГ *срібл(-о)*: I – 28; II – 91; СГ *мід'-*: I – 14; II – 60; СГ *свинець'-*: I – 6; II – 33, СГ *бронз(-а)*: I – 6; II – 11, а в СГ *золот(-о)* на I та II ступенях словотворення кількість дериватів однакова: I – 57; II – 57. Це дає підстави стверджувати, що за однакових умов значну роль відіграють семантико-словотвірні ознаки твірних, а не тільки ступені похідності їхніх СГ.

У творенні іменників беруть участь 27 суфіксів, з-поміж яких продуктивними є *-ник*, *-ик*, *-льник*, *-к-*, *-н'-*, *-нн(-я)* / *-інн(-я)*, *-енн(-я)*, *-ість*, *-як*, *-ин-*, *-ар (-яр)*, *-ярн'-* і I префікс (*про-*).

Єдиним способом творення дієслів на I ступені похідності є суфіксація, на II – префіксація. Інші способи творення дієслів – малопродуктивні. Найпродуктивнішими є словотвірні типи з дієслівними суфіксами *-ува-*, *-и-* та *-і-*. У віддієслівній деривації переважає префіксальний спосіб творення дериватів, унаслідок якого постали похідні II та III ступенів словотворення. Його репрезентують словотвірні типи з префіксами *в-*, *від-*, *ви-*, *за-*, *о-*, *об-*, *пере-*, *по-*, *роз-*. Постфікс *-ся* використано в 19 актах словотворення.

У прикметниковому словотворенні найпродуктивнішими є словотвірні типи із суфіксами *-льн-*, *-н-*, *-ов-*, *-ев-(-єв-)*, *-ськ-*, *-ав-(-яв-)*, *-ічн-*, *-ист-*, *-ян-*, *-аст-(-яст-)*, *-ен-*: до малопродуктивних належать словотвірні типи із суфіксами *-еньк-*, *-есеньк-*, *-ісіньк-* та ін.

Серед похідних СГ із коренями на позначення металів прислівники посідають останнє місце за кількістю, способом творення та участю формантів. Для них характерна однотипність словотвірної структури, оскільки вони утворені від прикметникових основ за допомогою суфікса *-о*.

Кількісно велику та різноманітну за способами творення й частиномовною належністю групу дериватів становлять складні слова: 147 іменників, 572 прикметники, 1 дієслово. Крім відмінних, вони мають спільні риси: 1) корені слів на позначення металів переважно виступають як перший компонент складного слова; 2) за морфемною будовою становлять дво- чи трикомпонентні слова; 3) компонентами складних слів є здебільшого іменні частини мови. За способом творення композити поділяються на декілька груп: 1) утворені внаслідок осново- чи словоскладання та телескопії; 2) утворені суфіксально-складним способом; 3) похідні слова, утворені від складних основ за допомогою суфіксів. Корені на позначення металів виявляють неоднакову словотвірну активність у творенні композитів: СГ *заліз-(-о)* має 105 складних слів, СГ *золот-(-о)* – 101, СГ *хром-* – 98, СГ *срібл-(-о)* – 84, СГ *алюміній-* – 65, СГ *мід'-* – 61, СГ *стал'-* – 50, СГ *свинець'-* – 33, СГ *нікел'-* – 27, СГ *цинк-* – 26, СГ *олов-(-о)* – 18, СГ *платин-(-а)* – 16, СГ *чавун-* – 14, СГ *бронз-(-а)* – 9, СГ *латун'-* – 1. Не зафіксовано композитів у складі СГ *мельхіор-*.

Усі значення похідного слова (навіть і нові ЛСВ) обов'язково зберігають семи, успадковані від твірного слова, хоч зв'язок цей може бути й прихованим. Залежно від умов формування семантики похідних, типів семантичних відношень між твірними й похідними основами деривати досліджуваних СГ належать до двох груп: 1) деривати, що пов'язані з твірними всіма своїми ЛСВ; 2) деривати, які частково репрезентують ЛСВ твірних.

Дефініційний аналіз лексем із коренями – назвами металів дав змогу виокремити такі семантичні ознаки: категорійну – 'предметність', загальну – 'речовина', головну – 'метал', на підставі якої іменники, що є вершинами СГ, уходять до лексико-семантичної групи назв металів (сплавів). Інтегральними, ядерними ознаками цієї групи є 'хімічний елемент' ('органіка'), 'ступінь корозійної стійкості', 'придатний до оброблення', 'колір', а периферійними

компонентами значень виступають семи 'вироби', 'якість', 'зброя', 'гроші', 'багатство, розкіш', 'блиск', 'шовкові нитки', 'сивина', 'голос', 'звук', що й визначає їхнє місце в семантичній структурі похідних слів.

Похідні іменники СГ із коренями – назвами металів виражають такі словотвірні значення: 1) „предмет, виготовлений із металу, названого твірною основою”; 2) „особа за видом діяльності”; 3) „той, хто покриває металом щонебудь”; 4) „матеріал (речовина, мінерал), до складу якого входить метал, названий твірною основою, як рівноправний елемент”; 5) „сплав, складником якого є метал, названий твірною основою”; 6) „мікроорганізм, що діє на метал, названий одним із компонентів твірної основи”; 7) „носій ознаки, що названа твірною основою”; 8) „назва місця”; 9) „спеціально обладнане приміщення, у якому виробляють те, що назване основою твірною іменника”; 10) „спеціально обладнане приміщення для зберігання того, що названо твірною основою”; 11) „пристрій, призначений для перевезення того, що названо твірною основою”; 12) „опредметнена дія”; 13) „абстрактна ознака”; 14) збірне значення; 15) значення одиничності; 16) демінутивне значення; 17) аугментативне значення.

Деривати, що формують ад'єктивний блок СГ із коренями на позначення металів, є виразниками таких словотвірних значень: 1) „який має стосунок до металу, названого твірною основою”; 2) „призначений для покриття металом”; 3) „подібний за кольором, блиском до металу”; 4) „неповний, частковий вияв ознаки”; 5) „наділений ознакою, названою твірною основою”; 6) „такий, що містить метал як рівноправний елемент речовини”; 7) „який містить метал як основний елемент речовини”; 8) „який має стосунок до діяльності”; 9) „який характеризується високим ступенем вияву ознаки, названою твірною основою”; 10) „який містить метал, названий твірною основою, як складник”; 11) „який стосується того, що названо твірною основою”; 12) „подібний до металу, названого твірною основою”; 13) „призначений для того, хто названий твірною основою”; 14) „призначений для виконання дії, яка названа однією твірною основою, над металом, що названий іншою твірною основою”; 15) „виготовлений із того, що називає твірною основа”; 16) „який виражає ознаку предмета за дією”.

Дієслівний блок СГ із коренями, що є назвами металів, формують похідні з такими словотвірними значеннями: 1) „діяти металом (речовиною), названим твірною основою”; 2) „надавати чому-небудь кольору металу, який названий твірною основою”; 3) „починати діяти тим, що називає твірною основа”; 4) „виділятися на тлі кольором металу, який називає твірною основа”; 5) „виділятися з-поміж чогось металевим кольором”; 6) „робити таким, як визначено твірною основою”; 7) „робитися таким, як визначено твірною основою”; 8) „робити те, що називає твірною іменник”.

Похідні прислівники з коренями – назвами металів виражають транспозиційні словотвірні значення.

СГ із коренями на позначення металів становлять відкриту мікросистему в загальній словотвірній системі української мови, усі елементи якої перебувають у взаємозв'язку та взаємодії. Вони репрезентують словотвірний потенціал однієї з лексико-семантичних груп іменників сучасної української мови і відкривають перспективи у творенні нових слів.

Основні положення дисертації висвітлено в таких публікаціях:

1. Дияк О.В. Словотвірна парадигма кореня *золот-* у сучасній українській мові // Система і структура східнослов'янських мов: Міжкафедральний збірник наукових праць. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 1998. – С. 178 – 183.
2. Дияк О.В. Структурно-семантична організація словотвірного гнізда з вершиною *заліз(-о)* // Ономастика і апелятиви: 3б. наук. праць / За ред. В.О. Горпинича. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1999. – С. 103 – 109.
3. Дияк О.В. Словотвірна активність кореня *мід-* у сучасній українській мові // Система і структура східнослов'янських мов: 3б. наук. праць. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2000. – С. 50 – 56.
4. Дияк О.В. Семантико-словотвірні зв'язки між компонентами словотвірного гнізда з вершиною *свинець* у сучасній українській мові // Система і структура східнослов'янських мов: До 200-річчя з дня народження В.І. Дала: 3б. наук. праць. – К.: Т-во „Знання” України, 2001. – С. 31 – 36.
5. Дияк О.В. Формально-семантичні відношення слова-вершини *срібл(-о)* і членів ад'єктивної парадигми // Система і структура східнослов'янських мов: Сучасні тенденції розвитку слов'янських мов: 3б. наук. праць. – К.: Т-во „Знання” України, 2003. – С. 36 – 42.
6. Дияк О.В. Словотвірний потенціал кореня *цинк-* у сучасній українській мові // Наукові записки: 3б. наук. статей НПУ імені М.П. Драгоманова. – К.: НПУ, 2001. – Вип. 40. – С. 169 – 173.
7. Дияк О.В. Особливості структури та семантики словотвірного гнізда з вершиною *олов(-о)* // Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість: 3б. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 22-23 квітня 2002 р.: У 2 т. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2002. – Т.2. – С. 103 – 104.
8. Дияк О.В. Структурно-семантичні параметри словотвірного гнізда з вершиною *золот(-о)* // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: 3б. наук. праць. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2002. – Вип. 3. – С. 42 – 53.

АНОТАЦІЯ

Дияк О.В. Структурно-семантична організація словотвірних гнізд із коренями на позначення металів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2006.

У дисертації проаналізовано формальну й семантичну структуру СГ, вершинами яких є іменники – назви металів у сучасній українській мові.

Схарактеризовано структурно-семантичні відношення між словом-вершиною та похідними одиницями СП, взаємозв'язки дериватів у СЛ. Визначено типи словотвірних значень для дериватів субстантивного, ад'єктивного, дієслівного та адвербіального блоків, ступені продуктивності коренів на позначення металів.

Проведено порівняльний аналіз кількісного та якісного наповнення СГ із вершинами – назвами металів, виявлено спільні й відмінні ознаки в їхньому структуруванні та семантичній організації.

Обґрунтовано відкритий характер досліджуваних СГ, указано на перспективи їхнього поповнення.

Ключові слова: словотвірне гніздо, словотвірний ланцюжок, словотвірна парадигма, словотвірна категорія, словотвірне значення, слово-вершина, твірна основа, похідне слово.

АННОТАЦІЯ

Дьяк Е.В. Структурно-семантическая организация словообразовательных гнезд с корнями, обозначающими металлы. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2006.

Диссертация представляет собой первое комплексное исследование словообразовательных гнёзд (СГ), исходными словами которых являются названия металлов. Группа слов с инвариантным значением «металл» в украинском языке достаточно обширная. Кроме названий собственно металлов, она охватывает и названия сплавов. Для исследования отобраны общеупотребительные и терминологические существительные этой семантики, которые на украинской почве образовали разные по длине цепочки производных единиц. Всего анализируется 16 существительных как вершин СГ, среди них 11 названий металлов (*золото, серебро, платина, железо, медь, алюминий, никель, олово, свинец, цинк, хром*) и 5 наименований сплавов (*сталь, чугун, бронза, латунь, мельхиор*). Существительные, обозначающие сплавы, также отобраны по степени их частотности в специальном и общем употреблении в современном украинском языке. Установлен круг существительных с общим значением металлов в современном украинском

языке, построены их СГ и систематизированы производные с учётом парадигматических и синтагматических отношений.

В работе анализируются различные точки зрения дериватологов на СГ как комплексную единицу словообразовательной системы языка. В диссертации СГ толкуется как многоуровневая единица, представляющая совокупность словообразовательных цепочек (в синтагматическом плане) и парадигм (на парадигматическом уровне), соединение словообразовательных типов и категорий.

Проанализирована формальная и семантическая структура СГ с вершинами-названиями металлов.

Установлены структурно-семантические отношения между вершиной СГ и производными единицами в словообразовательных парадигмах (СП). Под СП понимается набор производных, мотивированных одной производящей основой, на одной ступени словообразования. СП имеют все слова СГ, принимающие участие в словообразовании и выступающие производными. Компоненты СП характеризуются семантической независимостью друг от друга. Определены парадигматические отношения в СГ разных типов, даны количественные характеристики СП, которые объединяют от одного (*СП мельхиор*) до восьмидесяти одного (*СП хром*) производного.

Исследованы синтагматические отношения однокоренных слов в СГ, представленные словообразовательными цепочками (СЦ), то есть «рядом однокоренных слов, связанных отношениями последовательной производности». Установлено, что СЦ минимально состоит из одной словообразовательной пары, максимально – из четырёх пар. Не все значения исходного слова передаются по цепи. Часть значений исходного слова вообще не участвует в словообразовании. У производных слов, относящихся к различным ступеням словообразования, развиваются свои значения, которые также передаются дальше по СЦ. Чем дальше удаляются производные слова от производящего, тем слабее ощущается смысловая связь их с исходным словом.

Определены типы словообразовательных значений дериватов субстантивного, адъективного, глагольного и адвербиального блоков, установлена словообразовательная структура мотивированных слов и способы их образования.

Проведен анализ семантических отношений между вершинами СГ и производными единицами, в результате которого выделены две группы дериватов: 1) производные, связанные с производящими всеми своими ЛСВ; 2) производные, которые частично репрезентируют ЛСВ производящей основы.

Осуществлён сравнительный анализ количественного и качественного наполнения СГ с вершинами-названиями металлов, выявлены общие и отличительные черты в их строении и семантической организации. Установлены причины структурной и семантической неоднородности СГ с разными вершинами.

Обоснован открытый характер СГ с корнями-названиями металлов в общей системе современного украинского языка. Сделанные выводы дополняют и углубляют принципы современной основоцентричной дериватологии, в частности в таких её проблемах, как словообразовательная производность, словообразовательная структура, словообразовательное значение и т.д., служат теоретической основой для исследования СГ слов иной семантики, а также для типологического изучения словообразования.

Ключевые слова: словообразовательное гнездо, словообразовательная цепочка, словообразовательная парадигма, словообразовательная категория, словообразовательное значение, слово-вершина, производящая основа, производное слово.

SUMMARY

Dyyak E.V. The structural-semantic organization of word-formative jacks with roots on a designation of metals. – the Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of Cand. Phil. Sci. on a speciality 10.02.01 – the Ukrainian language. – Kyiv National M.Dragomanov Teachers Training University, 2006.

The dissertation is the first complex research of word-formative jacks in which the names of metals are considered initial.

The dissertation analyses the formal and semantic structure of word-formative jacks, the tops of which are the nouns – the names of metals in the modern Ukrainian language.

It is characterised the structural-semantic relations between the top and the units of word-formative paradigms, interrelations of derivatives in word-formative chains. It is also defined the types of word-formative meanings for derivatives of substantive, adjective, verbal and adverbial blocks, the degrees of root productivity in indicating of metals.

The comparative analysis of the qualitative and quantitative filling of word-formative jacks with tops – the names of metals are carried out and the common and different indicators in their structure system and semantic organization are discovered.

It is proved the open character of investigated word-formative jacks and also indicated the perspective of their refill.

Key words: a word-formative jack, a word-formative chain, a word-formative paradigm, a word-formative category, word-formative value, the word-top, the making basis, a derivative word.

Підписано до друку 2.10.2006 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times. Друк офсетний.
Наклад 100 прим. Зам. № 567
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
~ (044) 239-30-26

Поверніть книгу не пізніше зазначеного терміну

ТОВ «Трансфер».

